

Article Info	RESEARC ARTICLE ARAŞTIRMA MAKALESİ	
Title of Article	Urban Transformation Applications Within The Context Of Protecting Cities' History And Cultural Texture	
Corresponding Author	Murat SEZİK Adıyaman Üniversitesi İ.İ.B.F Kamu Yönetimi Bölümü, msezik@adiyaman.edu.tr	
Submission Date Admission Date	08/10/2018 30/11/2018	
How to Cite	SEZİK M. (2018). Kentlerin Tarihi ve Kültürel Dokusunun Korunması Bağlamında Kentsel Dönüşüm Uygulamaları , Kent Akademisi, Volume, 11 (36), Issue 4, Pages, 600-608	ORCID NO: 0000-0001-6219-1859

Kentlerin Tarihi ve Kültürel Dokusunun Korunması Bağlamında Kentsel Dönüşüm Uygulamaları

Murat SEZİK¹

ABSTRACT:

The towns come into existence with inns, baths, abbeys, worship places, streets, squares and neighborhoods with the examples of civil architecture that people living here show. The city is not the city when you change and transform it. Because cities are separated from each other by structures, natural beauties and cultures of different characteristics. Along with the process of urban transformation, these differences are diminishing, and cities are under threat of similarity, even alignment, with similar building blocks. The structures, natural beauties and cultural codes that protect their differences in the cities are tried to be preserved because they are seen as a commodity that can be marketed to someone else and marketing policies are determined through this. However, urban transformation practices must be applications that prioritize people living in that city and preserve and maintain their ties with their history. The institutional structure that will provide this can only be local governments. In this study, it is suggested that in the urban transformation applications, the day-to-day ongoing mistakes continue and the memory of the cities is deleted, and as a solution proposal, it is suggested to move away from the rent-centered approach of urban transformation.

KEYWORDS: Urban Transformation, City History, City Culture, Local Governments

ÖZ:

Kentler, burada yaşayan insanların ortaya koyduğu sivil mimari örnekleriyle, hanları, hamamları, kıraathaneleri, ibadethaneleri, sokakları, meydanlarıyla ve mahalleleriyle var olurlar. Bunları değiştirip dönüştürdüğümüzde kent o kent değildir. Çünkü, kentler farklı özellikteki yapıları, doğal güzellikleri ve kültürleriyle birbirlerinden ayrılmaktadır. Kentsel dönüşüm süreci ile birlikte bu farklılıklar iyice azalmakla beraber, kentler birbirine benzer yapı blokları ile benzeşme, hatta aynileşme tehdidi altındadır. Kentlerdeki farklılığı koruyan yapılar, doğal güzellikler ve kültürel kodlar ise bir başkasına pazarlanabilir meta gibi görüldüğünden korunmaya çalışılmakta ve bunun üzerinden pazarlama politikaları belirlenmektedir. Oysa kentsel dönüşüm uygulamaları o kentte yaşayan insanları önceleyen ve onların tarihleri ile bağlarını korumaya, devam ettirmeye yönelik uygulamalar olmalıdır. Bunu sağlayacak kurumsal yapı ise ancak yerel yönetimler olabilir. Bu çalışmada kentsel dönüşüm uygulamalarında geçmişten günümüze süregelen yanlışlıkların devam ettiği ve kentlerin hafızasının silindiği tespiti ile beraber çözüm önerisi olarak kentsel dönüşümün rant merkezli bir yaklaşımdan uzaklaşılması önerilmektedir.

ANAHTAR KELİMELELER: Kentsel Dönüşüm, Kent Tarihi, Kent Kültürü, Yerel Yönetimler

Kentlerin Tarihi ve Kültürel Dokusunun Korunması Bağlamında Kentsel Dönüşüm Uygulamaları

¹ Adıyaman Üniversitesi İ.İ.B.F Kamu Yönetimi Bölümü, msezik@adiyaman.edu.tr

GİRİŞ

Kentsel dönüşümü, bir kentin tümünün veya belli kesimlerinin değişmesi başka bir şekle girmesi olarak değerlendiren çalışmalar bulunmakla beraber kentin tümünün değişimi şeklinde ele alan çalışmalar da vardır.

Kentsel dönüşüm kentin sağlıklı bir şehirleşmeye kavuşması için bir fırsat olabilir fakat bu hiçbir zaman kentin kimlik öğelerini ortadan kaldırmaya yönelik olmamalıdır. Kent, büyük ölçekli kentsel dönüşüm projeleri ile dönüştürüldüğünde o kent başka bir kimliğe bürüdüğünden artık o kent başkadır ve dolayısıyla dönüşümden değil başkalaşımdan söz etmek gerekir.

Kentin sahip olduğu kültürel değerler ve doğal değerlerin korunması kent bilimcilerin önem verdiği başlıklardan birisi olup bu değerler aynı zamanda kentin kimliğini oluşturmaktadır.

Kentsel dönüşüm olgusu ilk olarak gelişmiş Batı kentlerinde sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü alanlarının yeniden canlandırılmasına yönelik müdahaleler yapılmasıyla başlamıştır. Sanayi devriminden sonra hız kazanan kentleşme süreciyle birlikte kentsel mekânda meydana gelen işlevsel değişim, sanayileşmenin kentlere olumsuz etkisi, kent merkezlerinin köhnesi, doğal afetler, savaşlar gibi nedenler mevcut kent yapısının dönüşümünü gerekli kılmıştır (Sağır,2009: 60).

Kentsel dönüşüm düşüncesini ilk başlatan olay, Paris'in kent kimliğini yeniden oluşturmak üzere Haussmann tarafından ortaya atılan “yaratıcı yıkım” kavramı ile gündeme gelmiştir. Kente nefes aldirmek amacıyla bu yola gidilmiş, caddeler genişletilmiş, bulvarlar açılmış, köşeli mahalleler kurulmuştur. Ayrıca, iktidarın gücünü mekâna yansıtmaya çalışması da olan bu çalışma “Paris Modeli” olarak Avrupa'nın diğer kentlerine ve Rusya'ya sıçramıştır (Kaypak, 2010: 88).

Bu çalışmanın konusu olan kentsel dönüşüm uygulaması yaratıcı yıkım yaklaşımı dışında kalan uygulamalardır. Zira kentlerin tarihinin ve kültürel birikiminin korunması ancak var olanı koruyarak yenilemek, restore etmek, kullanıma yeniden sunmak şeklinde olduğunda anlamlıdır.

Kentlerin tarihi, kültürel birikimlerini korumak ve bunları gelecek nesillere aktarmak öncelikli olarak yerel dinamiklere düşen görevler arasındadır. Bu yerel dinamikler içinde en öne çıkan ise yerel yönetimlerdir.

Günümüz Türkiye'sinde yerel yönetimler kente kimlik kazandıran unsurları pazarlanabilir birer öge gördüğü için koruma çabasına girmiş ve bu birçok Anadolu kentinde son dönem popüler uygulamalardan birisi haline gelmiştir. Oysa olması gereken bu değerler pazarlanabilir olduğu için değil kentte yaşayanların kente ait gördüğü değerlerin yaşatılabilmesi için korunmasıdır.

Çalışmada kentsel dönüşümün üç aktöründen ikisi ele alınmıştır. Bunlardan birincisi merkezi idare ve belediyeleri kapsayan idare boyutu, ikincisi kentsel dönüşümün uygulandığı alanda yaşayan halktır. Çalışma alanı kentsel dönüşümde kent kimliklerinin korunması ve kentin kültürel dokusunun gelecek nesillere aktarılması şeklinde belirlendiğinden kâr güdüsüyle kentsel dönüşümün aktörü olarak sistem içerisinde yer alan özel sektör çalışma dışında tutulmuştur.

1. Kentsel Dönüşüm ve Kültür Varlıklarının Korunması Kavramları

Kent mekânı öncelikle zamanla bütünleşmiş bir mekândır ve akışkandır; yani zaman-mekândır. Zira gündelik yaşamla birlikte daralır, genişler, hızlanır, yavaşlar, içine kapanır, dışarı açılır (Erzen, 2017:141). Kent bu süreçler içerisinde dönüşür ve değişir. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde kentsel dönüşüm kavramsal olarak yeni olsa da uygulamalar bağlamında değerlendirildiğinde eskiden beri var olan birtakım müdahalelerden oluşmaktadır.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü kentsel dönüşümü, “Kentim imar planına uymayan, ruhsatsız binaların yıkılıp, planlara uygun olarak toplu yerleşim alanlarının oluşturulması” şeklinde tanımlamıştır. Türk Dil Kurumunun tanımı sadece mekâna yönelik olup insan unsurunu hesaba katmayan, işin sadece planlama, yıkma ve yeniden inşasını kapsayan bir tanımlamadır. Dolayısıyla yetersizdir.

Başka bir tanımı incelediğimizde; Kamu girişimi ya da yardımıyla, yoksul komşulukların temizlenmesi, yapıların iyileştirilmesi, korunması, daha iyi barınma, çalışma ve dinlenme koşulları, kamu yapıları sağlanması amacıyla, yerel tasarım ve izlenceler uyarınca, kentleri ve kent özeklerinin tümünü ya da bir bölümünü, günün değişen koşullarına daha iyi bir çevre verebilecek duruma getirme olarak tanımlanmıştır (Üstün, 2009: 3). Kentsel dönüşüme yönelik yapılan ikinci tanımda “yoksul komşulukların temizlenmesi” ifadesi kentsel dönüşüm uygulamalarının en tartışmalı boyutu olan “soylulaştırma” kavramını gündeme getirmektedir. Kentsel dönüşümü eleştirel olarak değerlendiren bu ve

benzeri tanımlar, kentsel dönüşümü; mevcut doku üzerinde kaynakların yeniden dağılmasına sebebiyet veren müdahaleler olarak görmektedir.

Bir diğer tanımda ise kentsel dönüşüm, kaybolan bir ekonomik etkinliğin, yeniden canlandırılması, işlevini yitiren toplumsal bir işlevin işler hale getirilmesi, toplumsal dışlanma olan alanlarda, toplumsal bütünleşmenin sağlanması, çevresel kalitenin ya da çevre dengesinin kaybolduğu mekânlarda bu dengenin tekrar kurulması şeklinde karşılığını bulmuştur. Çökme ve bozulma olan kentsel mekânın ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel koşullarını kapsamlı ve bütünleşik yaklaşımlarla iyileştirmeye yönelik uygulanan strateji ve eylemlerin bütünü (Akkar, 2006: 29) şeklinde yapılan kentsel dönüşüm tanımı kapsayıcı olmakla beraber, tarihi dokunun korunmasına yönelik izlerde taşımaktadır.

Kültürel miras ise önceki kuşaklar tarafından oluşturulmuş ve evrensel değerlere sahip olduğuna inanılan eserlere verilen genel bir isimdir. UNESCO'nun 17. Genel Kurulu tarafından 1972 tarihinde kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne göre söz konusu kültürel miras unsurları anıtlar, yapı toplulukları ve siteler olarak üç grupta toplanmaktadır (Altaş, 2013:248).

Anıtlar, tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerde mimarî, heykeltıraşlık ve resim alanında gerçekleştirilmiş büyük eserler, arkeolojik nitelikleri olan eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman grupları olarak tanımlanmıştır. Yapı toplulukları; mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapılar olarak tanımlanırken, siteler ise; tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar şeklinde tanımlanmıştır.

Türkiye'de kültür ve tabiat varlıklarının her türlü araştırmasının, korunmasının ve yönetiminin kurallarını belirleyen düzenleme 1983 yılında kabul edilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'dur. Bu yasaya 2004 yılında, 5226 sayılı Kanun ile kültürel miras yönetimi ve finansmanı konularında dünyadaki yeni açılımları yansıtan değişiklikler yapılmıştır. Yasanın üçüncü maddesi 'kültür varlıkları', 'tabiat varlıkları', 'sit', 'özen yeri' kavramlarını tanımlamaktadır.

Yasaya göre kentlerdeki kültür varlıklarının korunması için, büyükşehir belediyeleri, belediyeler, il özel idareleri, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları gibi yapılara çeşitli görevler verilmiştir. Görev verilen kurumların yapısından anlaşılacağı üzere hem merkezi idare hem de yerel yönetim birimleri kültür varlıklarını korumada çeşitli düzeylerde görevlendirilmişlerdir. Kentlerdeki kültürel varlıkların korunmasıyla görevli olan bu kurumlar her şeyden önce Kentlerin tarihsel sürdürülebilirliğini sağlamaktadırlar. Bunun için atılması gereken en öncelikli adım ise kentsel korumadır.

Kentsel koruma Kent Bilim Terimleri sözlüğünde: "kentlerin belli kesimlerinde yer alan tarihsel ve mimari değeri yüksek yapılarla, anıtların ve doğal güzelliklerin gelecek kuşakların da yararlanması için her türlü yıkıcı, saldırgan ve zararlı eylemler karşısında güvence altına alınması" olarak tanımlanmaktadır (Negiz, 2017: 170). Diğer bir kavram da kentsel sit kavramıdır. Buna göre; "kentsel ve yöresel nitelikleri, mimari ve sanat tarihi açısından gösterdikleri fiziksel özellikleri ve bu özellikleri ile oluşan çevrenin, dönemin sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yapılanmasını, yaşam biçimini yansıtarak bir arada bulunduran ve bu açılardan doku bütünlüğü gösteren alanlar" şeklinde tanımlanabilir.

2. Kentsel Dönüşüm Yasaları

Türkiye'de kentsel dönüşümün gerçekleştirilmesine yönelik çok sayıda yasal düzenleme bulunmaktadır. Bu yasal düzenlemeler sayesinde merkezi yönetim ve yerel yönetim birimleri ihtiyaç duydukları zaman kentsel dönüşüme başvurarak kenti şekillendirebilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu yasal düzenlemeler ana hatları ile ele alınacaktır. Ele alınan yasal düzenlemelerin her birisi yasanın çıkarıldığı dönemlerde etkili sonuçlar doğurmuştur. Bazı yasalar sadece bir kentin dönüşümünü şekillendirmek amacına yönelik düşünülmüşken, bazıları daha genel uygulamalara imkân vermiştir. Günümüz için ifade edilecek olunursa "6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" yerel yönetimlerin elini kentsel dönüşüm uygulamaları bağlamında güçlendiren bir yasa konumundadır.

2.1. Gecekondu Kanunu

1966 yılında kabul edilen 775 sayılı Kanun, mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi ve yeniden gecekondu yapımının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması belirtilirken, gecekondu ifadesi ile "imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı kalmaksızın, kendisine ait olmayan arazi veya arsalar üzerinde, sahibinin rızası alınmadan yapılan izinsiz yapılar" ın kastedildiği belirtilmektedir.

2.2. 2981 Sayılı İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanununun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun

24.02.1984 tarihinde yayınlanan bu kanun aslında belli bir döneme ve amaca yönelik olarak çıkartılmıştır. “af yasası” olarak da tanımlanan bu yasa günümüzde kullanımda değildir. Bu yasa ile gecekondu tapu tahsis, imara aykırı yapılara da iskân verilmiştir. Bu yasanın günümüz için önemi, yapı üzerindeki hak sahipliğinin tespiti açısından bir anlam ifade etmektedir.

2.3. Toplu Konut Kanunu

2985 numaralı Kanunla TOKİ gecekondu alanlarında, tarihi alanlarda, deprem riski olan alanlarda, plan yapmaya ve plan yaptığı alanlarda her türlü inşaat yapmaya yetkili olduğu görülmektedir. 1990 yılında kanuna eklenen ek madde ile TOKİ (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) kurulmuş ve bu kuruma kentsel yenilenme ve dönüşüm adına önemli görevler verilmiştir. Ek 7. Maddenin (12.05.2004-5162 s.k.) 4. maddesi, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, gecekondu dönüşüm projesi uygulayacağı alanlarda veya valiliklerce toplu konut iskân sahası olarak belirlenen alanlarda çevre ve imar bütünlüğünü bozmayacak şekilde her tür ve ölçekteki imar planlarını yapmaya, yaptırmaya ve tadil etmeye yetkili kılınmıştır. Bu planlar, Büyükşehir Belediye sınırları içerisinde kalan alanlar için Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından, il ve ilçe belediye sınırları ile mücavir alanları içerisinde kalan yerler için ilgili belediye meclisleri tarafından, beldelerde ve diğer yerlerde ilgili valilik tarafından, planların belediyelere veya valiliğe intikal ettiği tarihten itibaren üç ay içerisinde aynen veya değiştirilerek onaylanması suretiyle yürürlüğe girer. Üç ay içerisinde onaylanmayan planlar başkanlık tarafından re’sen uygulamaya konulur. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı görevleri çerçevesinde gerçek ve tüzel kişilere ait arazi ve arsaları ve bunların üzerindeki her türlü eklenti veya yapıları kamulaştırmaya yetkili kılınmıştır.

Kentsel yenilenme, dönüşüm ve gelişim projelerine yönelik, merkezi düzeyde en kapsamlı yetkiler Toplu Konut İdaresi Başkanlığının elinde bulunmaktadır. Bu durum yerelliği ortadan kaldırarak tüm ülke çapında her yer için aynı plan ve projelerin uygulanması sonucunu doğurmaktadır (Özden,2008:334).

2.4. Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu

5104 sayılı Kanun adından da anlaşılacağı üzere Kuzey Ankara’ya yönelik kentsel dönüşümü sağlamayı amaçlamıştır. İlgili kanunun birinci maddesinde kanunun amacı “Kuzey Ankara girişi ve çevresini kapsayan alanlarda, kentsel dönüşüm projesi çerçevesinde fiziksel durumun ve çevre görüntüsünün geliştirilmesi, güzelleştirilmesi ve daha sağlıklı bir yerleşim düzeni sağlanması ile kentsel yaşam düzeyinin yükseltilmesi” şeklinde ifade edilmiştir. Söz konusu kanunla kamu tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan arazi ve arsalar bedelsiz olarak belediyeye devredilmiştir. Gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan gayrimenkuller ile 2981 sayılı Kanuna göre hak sahibi kişilerin haklarına konu olan gayrimenkuller, malikler ve hak sahipleri ile yapılacak anlaşmalar çerçevesinde projede kullanılabilir denilmiştir.

Bu kanunun uygulama yönetmeliğine göre uygulama esasları belirlenen üç ayrı gayrimenkul türü benimsenmiştir. Bunlar; Tapulu arsası ve tapulu arsası üzerinde tesisleri bulunan gayrimenkuller için uygulanacak esaslar, 2981 sayılı Kanuna tabi tapu tahsis belgeli gecekonduya uygulanacak esaslar ve belgesiz ve kaçak gecekonduya uygulanacak esaslar.

Kanun rızâ anlaşmanın sağlanmasını öncelemiş fakat anlaşma sağlanmadığı takdirde 4.11.1983 tarih ve 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu uygulanarak şahıs mülkiyetlerinin belediye adına tescil edilmesini öngörmüştür.

2.5. 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun

16.06.2005 tarihinde kabul edilen bu kanun ile kentin eski parçalarının yenilenmesine yönelik bir adım atılmıştır. Kanunun uygulanması yönetmelikle yapılan düzenlemelere bağlanmıştır. Kanunun amacı, “Büyükşehir Belediyeleri, Büyükşehir Belediye sınırları içindeki ilçe ve ilk kademe belediyeleri, il, ilçe belediyeleri ve nüfusu 50.000’in üzerindeki belediyelerce ve bu belediyelerin yetki alanı dışında il özel idarelerince, yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması...” olarak saptanmıştır.

2.6. Belediye Kanunu

5393 sayılı Belediye Kanununun 73. Maddesinde; Belediye, kentin gelişimine uygun olarak eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, konut alanları, sanayi ve ticaret alanları, teknoloji parkları ve sosyal donatılar oluşturmak, deprem riskine karşı tedbirler almak veya kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir denilmektedir (Ülger, 2010: 194).

2.7. İmar Kanunu

3194 sayılı İmar Kanunu esas itibarıyla kentsel dönüşüm düzenlemelerinin yer alması gereken bir yasal metin olması gerekirken bu konuda neredeyse hiçbir düzenlemeye sahip değildir.

2.8. 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun

6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun 2012 yılında çıkarılmış ve afet riski taşıyan alanlar ile bu alanlarında dışında yer alan riskli binaların bulunduğu arsalarda, standartlara uygun, güvenli ve sağlıklı yaşam koşullarını sağlamak için iyileştirme, tasfiye ve yenilemelerin nasıl yapılacağına ilişkin usul ve esaslar belirtilmiştir.

Halkın “kentsel dönüşüm kanunu” olarak isimlendirdiği bu kanunun uygulanmasında ilgili bakanlık olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı; idare olarak ise belediye ve mücavir alan sınırları içinde belediyeleri bu sınırlar dışında il özel idarelerini, büyükşehirlerde Büyükşehir Belediyelerini ve Bakanlık tarafından yetkilendirilmesi halinde büyükşehir belediyesi sınırları içindeki ilçe belediyelerini tanımlamaktadır.

6306 sayılı kanun Marmara depreminden sonra gündeme giren önemli bir kanun olmanın yanında yetkilerin önemli bir kısmını merkezi idareye vermesi açısından eleştirilere de konu olmuştur. Oysaki yerel yönetimler yerel demokrasinin işleyişi açısından önemli kurumlardır. Coğrafi yakınlık açısından kendi yerelinde var olan sorunları ve bu sorunlara ilişkin çözümleri daha yakından takip etme şansına sahiptir. Ayrıca seçilmiş oldukları da düşünüldüğünde siyasal sorumluluk çerçevesinde yerel halka karşı daha sorumlu davranmaları beklenir (Daşkiran ve Ak, 2015: 282).

3. Merkezi Yönetimin Etkili olduğu Kentsel Dönüşüm Uygulama Örnekleri

1950’lerde tarımda makineleşme ve hızlı ekonomik büyüme sonucunda köyden kente göçler ivme kazanmış özellikle büyük kentlerin nüfusu hızla artmıştır. 1950, 1955, 1960 ve 1965 nüfus sayımlarına göre bu yıllardaki göçmenlerin toplam sayıları sırasıyla 1.692.933, 2.507.454, 3.186.166 ve 4.018.770 olarak kayıtlara geçmiştir. 1950’de toplam nüfusun %81’i kırsal alanlardan gelen göçmenlerden oluşurken 1965’te Türkiye nüfusunun %11’i şu ya da bu biçimde göçmendi (Karpat, 2016: 94).

Kırsal alandan gelen göçlerden en fazla etkilenen kent İstanbul olmuş ve 1950-1955 yılları arasında nüfus 285.000 artarak 1,2 milyona çıkmıştır. Kentin nüfus yapısındaki bu artış kent çeperlerinde gecekondulaşmayı artırmıştır. Kentteki araç sahipliği sayısı 1944’de 1971 iken 1955’de 20.868’ çıkmıştır. Bu yoğunluk kısa sürede trafikte sorunlara yol açmıştır.

Kentteki bu sıkışıklığı ve plansızlığı gidermek adına, dönemin Menderes Hükümeti İmar programı hazırlamış ve hem tarihi yarımada hem de dışında ana ticaret merkezlerini birbirine bağlayan ve Marmara Denizi kıyıları ile Haliç kıyılarını çevreleyen pek çok ana cadde yapılması, trafik sıkışıklığını önlemek amacıyla mevcut sokak yapısını yeniden düzenlemek, büyük camilerin çevresindeki binaları yıkmak, yeni caddeler yaparak yabancı ziyaretçiler için İstanbul’un cazibesini artırmak hedeflenmişti (Gül, 2013:180).

Hazırlanan imar planının ana unsurlarını Millet Caddesi, Vatan Caddesi ve Ordu Caddesi’nin yapımı oluşturuyordu. Bu caddelerin doğrusal bir şekilde açılabilmesi için pek çok konut, dükkan hatta bazı Osmanlı eserleri de yıkılmıştır. 1747’de inşa edilen Hasan Paşa Hanı, Laleli Cami ve külliyesinde yapılan değişiklikler bunlar arasındadır. Tekeli’ ye göre Demokrat Parti döneminde 7289 bina yıkılmıştır (1993, 32).

Kentin tarihsel dokusuna en olumsuz etkiyi bırakan imar uygulaması Kennedy Caddesi’nin açılması olmuştur. Bu cadde için surların bir kısmı yıkılmış, bu müdahale ile kentin Marmara Denizi’nden görünen silüeti önemli ölçüde zarar görmüştür.

Tarihi yarım adanın tarihi ve kültürel dokusuna olumsuz müdahale anlamına gelen imar uygulamaları dönemin iktidarının yanlış tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Kentsel dönüşümde “yaratıcı yıkım” yaklaşımı yerine “koruyarak canlandırma” yaklaşımı benimsenmiş olsaydı İstanbul’un tarihi yarımadası bugünlerde yaşadığı sorunların büyük bir kısmından kurtulacaktı. Tarihi yarımada ya hiç müdahale etmeden kenti sur dışına çıkarmak ve buralarda geniş bulvarlar, iş merkezleri oluşturmak kentin bu günlerini kurtaracak bir hamle olurdu.

Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in surlara ilişkin bir dostuna " Emin ol bu güzel eserleri bize bırakan ecdadın ruhlarının manevi huzurunda kadr-ü kıymetini bilmemiş olmaktan hicap ve azap duyuyorum." (Şahenk, 1996: 23) vurgusu tarihi eserlere olan ilgisini göstermesi açısından önemlidir. Kültürel mirasın bir toplumun üyelerine ortak geçmişlerini anlatan, aralarındaki dayanışma ve birlik duygularını güçlendiren bir hazine olduğu, kültürel miras sayesinde, insanların tarih boyunca biriktirdikleri deneyimler ve geleneklerinin devamlılığı korunarak; geleceğin doğru kurulmasını sağlandığı (ISMEP, 2014) unutulurak yapılan her dönüşüm müdahalesi kentin tarihle bağımlı kopyacaktır. İstanbul'da merkezi yönetimin farkında olmayarak yaptığı şey tam da budur.

Ankara'daki büyük ölçekli projelerde merkezi idarenin müdahaleci ve öncü rolü çok daha çarpıcıdır. Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi 2004 yılında, Ankara'nın Uluslararası giriş kapısı konumundaki alanda turistik açıdan çekici, prestijli bir kentsel mekân söylemleriyle başlatılmış, proje kapsamında kültür ve kongre merkezi, alışveriş merkezleri, oteller ve lüks konutların inşası planlanmıştır. 5104 sayılı Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Yasası ile Ankara Büyükşehir Belediyesine ayrıcalıklı yetkiler verilmiştir. Proje kapsamında 2300 kişi hak sahibi olarak görülmüş ve TOKİ Karacaören konutlarında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır (Penbecioğlu ve Bayırbağ, 2015: 346).

İzmir İnciraltı ekolojik özellikleri nedeniyle doğal sit alanı ilan edilmişken 2000'li yılların başında doğal sit alanı derecelendirmesinde değişiklik yapılarak 3. derece sit alanına düşürülerek belirli bir alanda mevzi imar planı aracılığıyla beş yıldızlı otel ve alışveriş merkezi yapılmıştır. 2000'li yılların ikinci yarısından sonra ise yerel sermaye öncülüğünde İnciraltı'nın EXPO alanı olarak turizm odaklı bir anlayışla imara açılması önerilmiş, yerel ekonomik kalkınma için bunu yapmanın kaçınılmaz olduğu söylemleri ile kitlelerin projeye razı olması sağlanmıştır (Penbecioğlu ve Bayırbağ, 2015: 346).

Merkezi idarenin kentsel dönüşüm uygulama kararı verdiği ve müdahil olduğu bir diğer büyükşehir ise Diyarbakır'dır. Diyarbakır Sur içi bölgesi kentsel dönüşüm uygulaması rant güdüsünden uzak, kültürel birikimlerin korunması ve tarihi değerlerin gün yüzüne çıkarılması hedefinin merkeze yerleştirildiği bir uygulama olmalıdır. Bölgede gerçekleştirilen ve devam eden kentsel dönüşüm uygulamaları hakkında bölgede yaşayan vatandaşların yaklaşımları ağırlıklı olarak kültürel ve tarihi dokunun korunmadığı yönündedir.

Kentsel dönüşümden memnun kalmayanların büyük bir çoğunluğu eski Diyarbakır evlerinin ana yapı malzemesi olan bazalt taşlarının yapıların inşasında yeniden kullanılmadığı bu taşların kullanılabilir olanlarının dahi kamyonlara yüklenerek Dicle Nehri yakınlarındaki hafriyat alanına taşındığı ifade edilmiştir. Kentsel dönüşüm sonrasında yapılar mimari proje bazında eski Diyarbakır evlerine benzemekte fakat yapı elemanları tamamen değişmiş durumdadır (Sezik ,2018: 277).

Bölgedeki kentsel dönüşüme çeşitli itirazların olması doğaldır fakat merkezi idare kentsel dönüşümü kentin kültürel ve tarihi değerlerinin kazanılması şeklinde görmesi halinde yerel yönetim ve bölgede yaşayan halkla karşılıklı mutabakat sağlanarak dönüşüm sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır. Anayasanın 57.maddesinde konut hakkı ile ilgili olarak "Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler." yaklaşımı özellikle şehirlerin özelliklerinin ve çevre şartlarının gözetilmesi bağlamında dikkate alınması gereken amir hükümleridir.

Kültürel ve tarihi mirasın tahrip olmasına ilişkin olumsuz örnekler sadece büyükşehirlere mahsus bir uygulama olmayıp Anadolu'nun birçok kentinde çeşitli olumsuzluklar yaşanmaktadır. Örneğin, 1920 yılından kalma Nevşehir'deki tarihi Rum evlerinin bir kısmı kentsel dönüşüm kapsamında yıkılırken yapılan hatanın farkına varılarak yıkım durdurulmuştur (Altaş, 2013: 250).

4. Yerel Yönetimlerin Kentsel Dönüşüm Uygulamaları

Türkiye'de 2003'ten sonra, değişim ve dönüşümü planlayacak ve gerçekleştirecek iki güçlü aktör oluşturuldu. Bu aktörlerden birisi Toplu Konut İdaresidir. 4966 sayılı yasayla TOKİ'ye kentsel yenileme ve gecekondular dönüşümü konusunda yetki ve finansman desteği sağlanmış ayrıca 5126 sayılı yasayla gecekondular tasfiyesi konusunda İmar Bakanlığının yetkileri TOKİ'ye devredilmiştir. Bu aktörlerden ikincisi belediyelerdir. 2005 yılında kabul edilen 5366 sayılı Kanunla belediyeler ve il özel idareleri bu konuda yetkilendirilmiş ve güçlendirilmişlerdir (Tekeli, 2015: 313).

Başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Gaziantep, Kastamonu, İznik, Safranbolu ve daha pek çok Anadolu kentleri tarihsel yapılar, anıtlar ve korunması gereken doğal güzelliklerle doludur. Bunların korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda merkezi yönetimler dışında yerel yönetimlere de çok büyük sorumluluklar düşmektedir.

Yerelin bütün yönleriyle geliştirilmesi, demokratikleştirilmesi ve hizmet alanları açısından yeterli hale getirilmesi öncelikle ve özellikle belediyelerden beklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında kent kimliklerinin korunması,

bilinirliğinin artırılması, markalaştırılması esasen belediyeler tarafından yürütülmekte olan bir süreç haline gelmiştir (Sezik, 2015: 996). Belediyelerin kentsel dönüşüm projelerinde en önemli aktör olması; projenin uygulanacağı alana karar verilmesi, alana uygun projenin hazırlanması, projede uygulanacak yöntem ya da yöntemlerin belirlenmesi ve proje alanında kamulaştırma yapma yetkisine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Bunun dışında yerel yönetimlerin yapısında 2012 yılında yapılan 6360 sayılı yasa ile önemli değişiklikler getirilmiş ve Büyükşehir olan illerde İl Özel idareleri ve köyler kaldırılarak yerel yönetim yapılanmasında tek aktör Belediyeler bırakılmıştır. Bu nedenle çalışmada ağırlıklı olarak belediyelerin uygulamalarına yer verilmiştir. Kentlerdeki kültürel mirasın korunmasında mahalli yöneticiler ile sivil toplum örgütleri çoğu kez paydaşlar olarak çalışmaktadırlar. Çekül Vakfı, Tema Vakfı, gibi vakıflar- dernekler ve Mimarlar Odası hem merkezde ve hem de yerelde bu konuya giderek daha fazla önem veren meslek kuruluşlarıdır.

Belediyeler, belediye başkanı ve belediye meclisinin kararları doğrultusunda iş ve işlemler tesis eden birimlerdir. Dolayısıyla gerek imar faaliyetleri gerekse kentsel dönüşüm çalışmaları denildiğinde önce bu aktörlerin konuya ilişkin yaklaşımlarının değerlendirilmesi gerekir.

Belediye başkanlarının imar düzenlemeleri üzerindeki etkisini vurgulamak bakımından Çebi'nin (2016: 101) “Başkanlar yarı Tanrı gibiler, dediği dediktir. İki dudağı arasından çıkanlar yapılması gereken ve kitaba uydurulması gereken işler” değerlendirmesi çok önemlidir. Benzer bir değerlendirmeyi belediye meclisleri için de yapan Çebi,(2016:100) “Belediye meclisleri ağırlıklı olarak müteahhitlerden oluşuyor, maalesef müteahhitlerin şehircilikle ilgili bir algıları yok. Şehir nedir? Diye sorsan sana anlatacak üç tane cümleleri yok” yaklaşımı da belediye meclislerine yönelik bir değerlendirme olarak kayıtlara geçmiş durumdadır.

Yerel Yönetim sistemimizdeki güçlü başkan zayıf meclis yapısı belediyeler tarafından illerde yapılan yatırım programlarında etkisini göstermekte ve belediye başkanının kentin tarihsel dokusunu ve kimliğini koruma yönünde önceliği yoksa bu alan tamamen boş kalabilmektedir.

Belediye başkanları ve belediye meclislerinin kentsel rantın yüksek olduğu alanlarda yoğunluğu arttıran ve işlev değişikliği öngören imar planlarını desteklemesi ve kentsel dönüşüm projelerinin kente etkileri incelenmeden uygulamaya konulması, kentleri çok katlı beton yığınları haline getirmektedir. Böylece, kentsel kimlikleri ayrılan birbirinin benzeri kentler üretilmektedir.

Kentlerin kimliklerinin oluşmasında etkili olan yöresel mimari özelliklerinin yerel yönetimlerce korunamaması, koruma amaçlı imar planlarının her fırsatta rant yaratıcı kararlarla esnetilmesi kentlerin kimliklerinin değişiminde önemli rol oynamaktadır (Akkoc, 2018: 27).

Belediyeler kent kimliğini koruma konusunda zaman zaman isteksiz de olabilmektedirler. Belediyelerin bu konudaki isteksizlik nedenlerinden birisi mali kaynak yetersizliği ve ilgili bakanlıkların verdiği mali kaynaklara erişme konusundaki mevzuat bilgi eksikliğidir. Bunun dışında kent kimliğini oluşturan tarihi dokuların korunmasının önemini anlayacak vizyoner bakışın olmaması da belediyelerin temel sorunlarından birisidir. Anadolu kentlerindeki belediyelerin birçoğunda istihdam edilen insan kaynağı da tarihi dokuların kent ve kent insanının tarihini bilmesi açısından ne kadar önemli olduğunu kavramaktan uzaktır.

Kentte, insanın atasından alıp bir sonraki kuşağa aktardığı değerler ve miras fiziksel olarak mimari ile belirmektedir. Köprüleri, kemerleri, ev ve anıtları, mabetleri insana dünyanın insan yapısı ve insan mirası boyutunu anımsatarak onu geçmiş ve geleceği arasında bir tarihe oturtarak diğer insanlar ve kuşaklarla ilişkilendirir. Yoksa bir kentin eski yapıları sadece güzel olduklarından dolayı önemli değildir (Erzen, 2017:117). Oysa yerel yöneticilerin çok büyük bir kısmı kentin tarihi dokusunu uluslararası turizm pazarında seyirlik mekân sahibi olmak ve kentlerin küresel rekabetinde avantaj sağlamak maksadıyla korumaya çalıştığı bilinmektedir. Hatta modern kent yaşamı karşısında yenik düşen mahalle yaşantısı dahi turizm merkezli düşünülerek yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

Bu nedenle belediye yöneticileri sıklıkla, tarihi kentsel mekânlarda ikamet eden insanların yaşadıkları mekânın hakkını veremediği ve tarihi dokuyu bozduğu, turistlerin bu alanlardaki mekânlarda ikamet edenler tarafından rahatsız edildiği, buralarda yaşayanların zaten iyi şartlarda yaşamadıkları ve aslında buralardan taşınmaları gerektiği yaklaşımını ortaya koymaktadırlar. Son dönemlerde bu ve benzeri değerlendirmeler turizm pastasından daha fazla pay kapmak adına yerel yönetimler tarafından sıklıkla vurgulanır olmuştur. (İzmir Kadifekale, Diyarbakır Sur içi, Ankara Kalesi)

Yerel yönetimlerin kentsel alanda ortaya koyduğu tüm çalışmalarda olduğu gibi kentsel dönüşümde de Lefebre tarafından ortaya konulan “kent hakkı” kavramına uygun hareket etmesi beklenir. Lefebre kent hakkını; “ Kent hakkı, kentsel mekân hakkı olarak tanımlanabilir, Kentsel mekân hakkı, mekânın dönüşümüne katılmak ve mekâna yapılan

yatırımı kontrol etmek anlamına gelir”(Akt: Schmid, 2014: 86) şeklinde ifade etmiştir. Sayılanlar dışında tarihi mekânların bulunduğu mahallelerde yaşayan insanların temiz su, temiz hava, barınma, eğitim, düzgün işleyen kanalizasyon sistemi ve kentte kendilerine ilişkin karar verme aşamalarında demokratik katılım talepleri kent hakkı olarak değerlendirilmelidir.

6.SONUÇ

Türkiye’de kentsel dönüşüm yeni sayılabilecek bir kavram olmasına rağmen merkezi idare en etkili kentsel dönüşüm uygulamalarını Menderes Hükümetleri döneminde başlatmış ve tarihi kent mekânlarının korunması, sivil mimari örneklerinin sonraki kuşaklara aktarılabilmesi endişesi taşımadan İstanbul başta olmak üzere birçok kentte dönüşüm gerçekleştirilmiştir.

Oysa kentin tarihi dokusunu koruyarak kenti dönüştürmenin yollarından birisi Avrupa’da birçok kentte görüleceği üzere eski kent yapısını aynen koruyarak yeni kenti başka bir alanda inşa etmek olmalıdır.

Belediye uygulamaları bağlamında ise, kentin fiziksel unsurlarındaki görünüm estetiği, kentin tarihi ve kültürel değerlerini gelecek nesillere taşımak bakımından, kent içerisinde bulunan geleneksel sivil mimari örneği durumunda olan evlerinin restore edilmesi, benzer yapı özellikleri taşıyan sokakların sağlıklılaştırılması kent kimliği açısından son derece önemlidir.

Restore edilen tarihi yapılar, konutlar öncelikli olarak kentin hafızasının, geçmişinin gelecek nesillere aktarılabilmesi hedefine yönelik olmalıdır. Başka bir ifade ile bu çabalar “Kâr için değil halk için” ortaya konulmalı, fakat ikincil hedef olarak bu yapılar yöresel ürünlerin üretildiği ve pazarlandığı küçük ticarethanelere veya yöresel yemeklerin sunulduğu lokantalara dönüşebilir.

Kentsel dönüşüm, kentlerin çevrelerindeki plansız yerleşmelerin sosyal, ekonomik fiziki çöküntülerine karşı geliştirilmesi gereken çok boyutlu yaklaşımlar içermelidir.

KAYNAKÇA:

AKKAR, Müge (2006), “Kentsel Dönüşüm Üzerine batıdaki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye”,Planlama dergisi, S. 2006-2, ss.21-32

ALTAŞ, Namık Tanfer (2013), “Kentsel Dönüşümde Kültürel Miras Değerlerinin Korunması: Erzurum Örneği”, Doğu Coğrafya dergisi, S.32, ss.243-260

AKKOÇ, Yavuz Selim (2018), “Kentsel Dönüşüm Projelerinin Kent Kimliğine Etkileri”, ÇYYD, S 27(1), ss. 23-51.

ÇEBİ, Avni (2016), Merhametli Şehirler, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları

DAŞKIRAN, F.,ve Ak D. (2015), “6306 Sayılı Kanun Kapsamında Kentsel Dönüşüm” (2015),Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:13 Sayı:3

ERZEN, Jale N. (2017), Üç Habitus, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

GÜL, Murat (2013), Modern İstanbul’un Doğuşu, İstanbul: Sel Yayıncılık

ISMEP,(2014),“ Kültürel Mirasın Korunması”, <http://guvenliyasam.org>.

KARPAT, Kemal. H. (2016), Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm, 2. Baskı, İstanbul : Timaş Yayınları

KAYPAK, Şafak (2010) “ Kentsel Dönüşüm Faaliyetlerine Etik ve Sosyal Sorumluluk Temelli Bir Yaklaşım”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi 3(2), 84-105

NEGİZ, Nülifer (2017), “Kentlerin Tarihsel Sürdürülebilirliğinde Kültürel Miras: Önemi Ve Değeri Üzerine Düşünmek”,Akademia Sosyal Bilimler Dergisi, S1(3),ss. 159-172.

ÖZDEN, Pelin Pınar (2008), Kentsel Yenilenme: Yasal Yönetim Boyutu, Planlama ve Uygulama İstanbul: İmge yayınları

PENBECİOĞLU, Mehmet ve Bayırbağ, M.Kemal (2015),“Büyükölçekli Projler ve Neoliberal Şehirciliğin Karşılaştırılmalı Siyaseti: Türkiye Metropoliten Kentlerinden Örnekler”, Kentsel Dönüşüm Ed. Betül Duman, İsmail Coşkun, Litera Yayıncılık

SAĞIR,, Adem (2009) “Kentsel Dönüşümlerden Sosyal Değişmelere: Pendik Belediyesi Örneği, Akademik İncelemeler Dergisi, 4(2)

SCHMİD, Christian (2014), “Kent Hakkı ve Yeni Metropol Ana Akımı”, Kar İçin Değil Halk İçin, İstanbul: Sel Yayınları

SEZİK, Murat (2015),“Kent Kimliklerinin Korunması/ Oluşturulmasında Yerel Yönetimlerin Rolü: Malatya İli Örneği”, I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi, Eskişehir.

SEZİK, Murat (2018). “Kentsel Dönüşüm (Kentsel Yenilenme) Sürecinde Kent Kimliğinin Önemi ve Korunması: Diyarbakır Sur Örneği”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S10 (21),ss.269-280

ŞAHENK, Hilmi (1996), Bir Zamanlar İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri daire Başkanlığı Yayınları

TEKELİ, İlhan (1993), İcabında Plan, İstanbul: İmge Yayınları

TEKELİ, İlhan (2015), Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

ÜSTÜN, Gül (2009), Kentsel Dönüşümün Hukuki Boyutu, İstanbul: On iki Levha Yayıncılık

Kent Akademisi